KÖZÖSSÉGBEN AZ ÚR ASZTALÁNÁL
Református templomok építészete a két világháború közötti Magyarországon

Gál-Hevér Dominika – Gál Szabolcs

BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt
A protestáns istentiszteletek két legfontosabb eleme: az igehirdetés és az Úr asztalánál végzett közösségi liturgikus esemény – e liturgiát szolgáló térelemek elhelyezése lényegesen befolyásolja a templom formálását, alakját, belső elrendezését. A kutatás az emlékanyagban gazdag, de mindeddig teljes mélységében fel nem tárt két világháború közötti időszakra koncentrál Magyarországon. A tavalyi évben elkészítettük az időszak Tiszáninneni és Tiszántúli egyházkerületek mintegy félszáz templomának összehasonlító elemzését, amely helyszíni felmérésén alapuló dokumentálással és forrásfeldolgozással történt. A kutatás térbeli kibővítésével pontosabbá és teljes körűbbé tehetőek az előzetes megállapításaink, s immár az ország egészére vonatkoztatva, a Dunántúl és a Dunamelléke bevonásával vonhatóak le sejtéseink. Hipotézisünk szerint az összefüggések feltárásával elkészíthető az említett korszakba tartozó épületek elemzésén keresztül egy téralakítási tipológia, mely a református templomtér idea-fogalmának változását tárja elénk egy jól lehatárolható időbeli korszakban a teljes ország területén.

Kulcsszavak
református templom · Magyarország · két világháború között · téralakítás

01 Balatonlelle, részlet.

1. PROTESTÁNS TEOLÓGIAI ÉS TEMPLOMÉPÍTÉSZETI ELMÉLETEK

A 16. században lezajlott reformáció hatására létrejött református egyház dogmatikai kérdései nagymértékben befolyásolták az irányzat építészeti tendenciáit, hatással voltak a meglévő templomállomány átalakítására és az új templomok építésére. Meghatározó gondolatuk, hogy a templom nem Isten lakhelye, háza, hanem Isten magában a gyülekezetben, az emberekben van jelen. Ugyanakkor Kálvin tanai ösztönzik, hogy a hívek közösségé formálódjanak, és összegyűljenek Isten dicsőségére, mely események kiszolgálására alkalmas és tisztességes hely a templom, amely a római katolikus templomoktól eltérően nem minősül szent helynek.[1]

A reformáció elvei és tanai a templombelsőt radikálisan megváltoztatta azzal, hogy megtiltotta a keresztek, szobrok és a képek használatát. A római katolikusok által használt oltárt eltávolította, és helyette az Úr asztalának használatát rendelte el, ami mellett a szószék vált a másik legfontosabb térberendezési elemmé.[2] E két bútor szolgája a liturgia két leglényegesebb részét, az Úr vacsora vételét, és az Ige hirdetését. Mivel elhelyezésük az oltártól eltérően nem kötött, ezért pozíciójuk variálása számos lehetőséget nyújt, és kérdést vet fel: mi a legideálisabb elrendezés a két bútorelem számára, továbbá hogyan alakítják a padokat, hogy a református eszményeknek mindinkább megfeleljen a templombelső kialakítása?

A reformáció kezdetétől számos építész és teológus kereste a választ ezekre a kérdésekre. A századforduló környékén hazánkban megjelent a törekvés arra, hogy a református egyház megtalálja saját kifejezésmódját, önálló identitást és a teológiai elveknek leginkább megfelelő, ideális templomtípust. Schulek Frigyes[3], Pecz Samu[4], Medgyaszay István[5] építészként, Ravasz László[6] és Csikesz Sándor[7] lelkészként vizsgálták az identifikáció kérdését. Megállapításaikból a következő azonosság olvasható ki: a szószéknek és az Úr asztalának középponti elhelyezése lényeges annak eléréséhez, hogy a gyülekezet a közösségi élményt erősítve mindinkább körbe tudja venni. Meghatározó szempont, hogy minél több ember megfelelően láthassa és hallgassa a prédikáló lelkészt, és az Úr asztalánál végzett liturgikus eseményt. Ezek a szempontok együttesen, nagymértékben befolyásolják a templom méretét és alakját. Írásaikban alaprajzi típusokat elemeznek és kategorizálnak a református templom típus definiálása céljából.[8] (1. ábra)

1 Medgyaszay, István: Templomstílusok. in: *'Magyar református templomok'* (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest 1942.
2 Medgyaszay, 48-50.
3 Schulek, János: Kísérletek új református templomstílus megteremtésére. in: '*Magyar református templomok*' (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest 1942.
4 Pecz, Samu: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest 1888.
5 Medgyaszay, 50-67.
6 Ravasz, László: A református templom. in: *'Magyar református templomok'* (ed. Kováts, J. I.), Athenaeum, Budapest 1942. idézi: Baku 2016
7 Csikesz, Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei.* (Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem 1933-1934. tanéve évkönyvéből) Debrecen 1935. idézi: Baku 2016
8 Baku, Eszter: Theory and Practice: Protestant Church Architecture between the Two World Wars (Elmélet és

2. KUTATÁSMÓDSZERTAN

A két világháború között épült református templomokkal kapcsolatban végzett kutatás alatt, amelyet a Tiszáninneni- és Tiszántúli egyházkerületek területén végeztünk, felmerült a vizsgálat elsődlegesen térbeli kibővítése a Dunamelléki- és Dunántúli egyházkerületekkel.[9] (2. ábra)

Az így készített elemzések összesítve képviselnek értéket, mivel sok más kutatásban szereplő jól lehatárolható időszakról van szó az ország jelenlegi területére vonatkoztatva. Elkészítettük a Dunamelléki- és Dunántúli egyházkerületek templomainak helyszíni vizsgálatát, ezen belül a lelkészekkel és egyházközségi tagokkal végzett interjúkat, az épületek teljes körű fotódokumentációját és a 100-as részletezettségű felmérési alaprajzukat. A templomok teljes dokumentációja adja e kutatás vázát, s a megállapítások alapjául szolgál.[10]

Magyarország területén 120 templom épült a két világháború közötti időszakban (2–3. ábra), melyből 41 a már vizsgált Tiszáninneni- és Tiszántúli egyházkerületek területén. A Dunamelléki- és a Dunántúli egyházkerületek bevonásával további 79 templommal gyarapodott a vizsgált korszak emlékanyaga (4. ábra).[11] A dunamelléki területhez tartozó, központi szerepet játszó Budapestet érdemes külön is vizsgálat alá venni, mivel csak a fővárosban 27 emlék található, ami önmagában is jelentős mértékű növekedést mutat az ország egészére nézve. A továbbiakban Budapest alatt az 1930-as évektől már Nagy–Budapestként emlegetett, de valójában, közigazgatásilag csupán 1950-ben egyesítésre került fővárost értjük. Ez az urbanizációs folyamatok vizsgálata, a centrum és periféria kérdéskörének elemzése tekintetében fontos, hiszen a mai Budapest peremterületei az akkori főváros perifériku s részeként kerültek beépítésre a két világháború közötti időszak alatt.

Építészettörténeti kutatásunk tárgyát mindösszesen 113 templom képezi. A korszak 120 megépült templomából az évek során néhány elpusztult, vagy a háborúban megsemmisült. Ha később lehetőség támadt újjáépítésükre, egyszerűsödtek, az eredetitől eltérően kerültek kialakításra. Előfordult, hogy elbontották az épületet, mert a gyülekezetnek lehetősége nyílt alkalmasabbat építeni vagy használni.

Az ország egészét vizsgálva, a tavaly megállapított hipotézisekre is reflektálva újabb kérdések merültek fel. A református templomépítészetnek leginkább megfelelő centrális térformálás térnyerése arányában jelentősebb-e a katolikus hosszházas hagyománnyal szemben? A református liturgiát mindinkább kiszolgáló középponti alaprajzi szervezés hogyan tud érvényesülni katolikus hagyományú axiális térszervezésben? Elképzelhető, hogy egy hagyományosan protestáns területen a keresztt-engelyes vagy centralizáló térformálás a jellemzőbb? Eltávolodva Debrecentől, a magyarországi reformáció központjától, milyen alaprajzi típusok jelennek meg? Míg az előző kutatásban megállapításra került, hogy kronológiailag nem figyelhető meg szignifikáns eredmény, vajon beigazolódik vagy esetleg erősödik-e ugyanez az ország egészére vonatkoztatva?

gyakorlat: Protestáns templomépítészet a két világháború között). *Architectura Hungariae* Vol.15. (2016) No.3. 133-136. az elmúlt években megjelent publikációk a téma iránti érdeklődést bizonyítják. Evangélikus ill. protestáns elméleti alapvetéseket ill. elemzéseket, a korszak elméleti hátterét világítja meg: Lőrincz, Zoltán: „*Ne hagyjátok a templomot „*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest 2000.; Róka, Enikő: Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány. *Ars Hungarica* Vol.XXIV. (1996) No.2. 117-175.; Vukoszávlyev, Zorán*:* A 20. század hazai református templomépítészetének tendenciái: Egy tipológiai rendszer alapvetései. *Architectura Hungariae* Vol. 5. (2016) No.3. 157-170.; Baku, Eszter: Tradition and Liturgy: Centralising Tendencies of Lutheran Church Architecture in Hungary during the Interwar Period. *Periodica Polytechnica Architecture* Vol.44. (2013) No.1. 1-8.; Baku, Eszter – Urbán, Erzsébet – Vukoszávlyev, Zorán: Protestant space-continuity: Architectural–Structural–Liturgical Coherences of the Hungarian Protestant Church Architecture in the 20th Century. *Actas del Congreso Internacional de Arquitectura Contemporánea* Vol.V. (2017) *122-131.*

A szakirodalom eddig nem tulajdonított nagy jelentőséget a Medgyaszay által sokat idézett Walter Distel alapmunkájának. Distel tanulmányában lényegesnek tartotta a magdeburgi konferencia eredményeit, amelyben többek között megjelölik a hosszházas teremtemplomok alkalmazását a centralizáló térképzéssel szemben: Distel, Walter: *Protestantischer Kircenbau seit 1900 in Deutschland.* Orell Füssli Verlag, Zürich 1933. Érdekes, hogy a magyarországi szakirodalom nem tér ki erre a fontos kijelentésre, továbbá arra sem, hogy a gyakorlatban mennyire igazolódott be a megszabott irány helyessége. (Vukoszávlyev Zorán közlése)

9 Gál, Szabolcs – Hevér, Dominika – Baku, Eszter – Vukoszávlyev, Zorán: ‚Az Úr asztala köré gyűlvén' Tiszáninnen és Tiszántúl két világháború között épült református templomai. *EPKO* Vol. XXI. (2017) 58-62.

10 Gál-Hevér, D.: *'Közösségben az Úr asztalánál' Református templomok építészete a két világháború közötti Magyarországon.* BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék TDK 2017.

11 Várady, József: *Református templomaink*. Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc 1987.

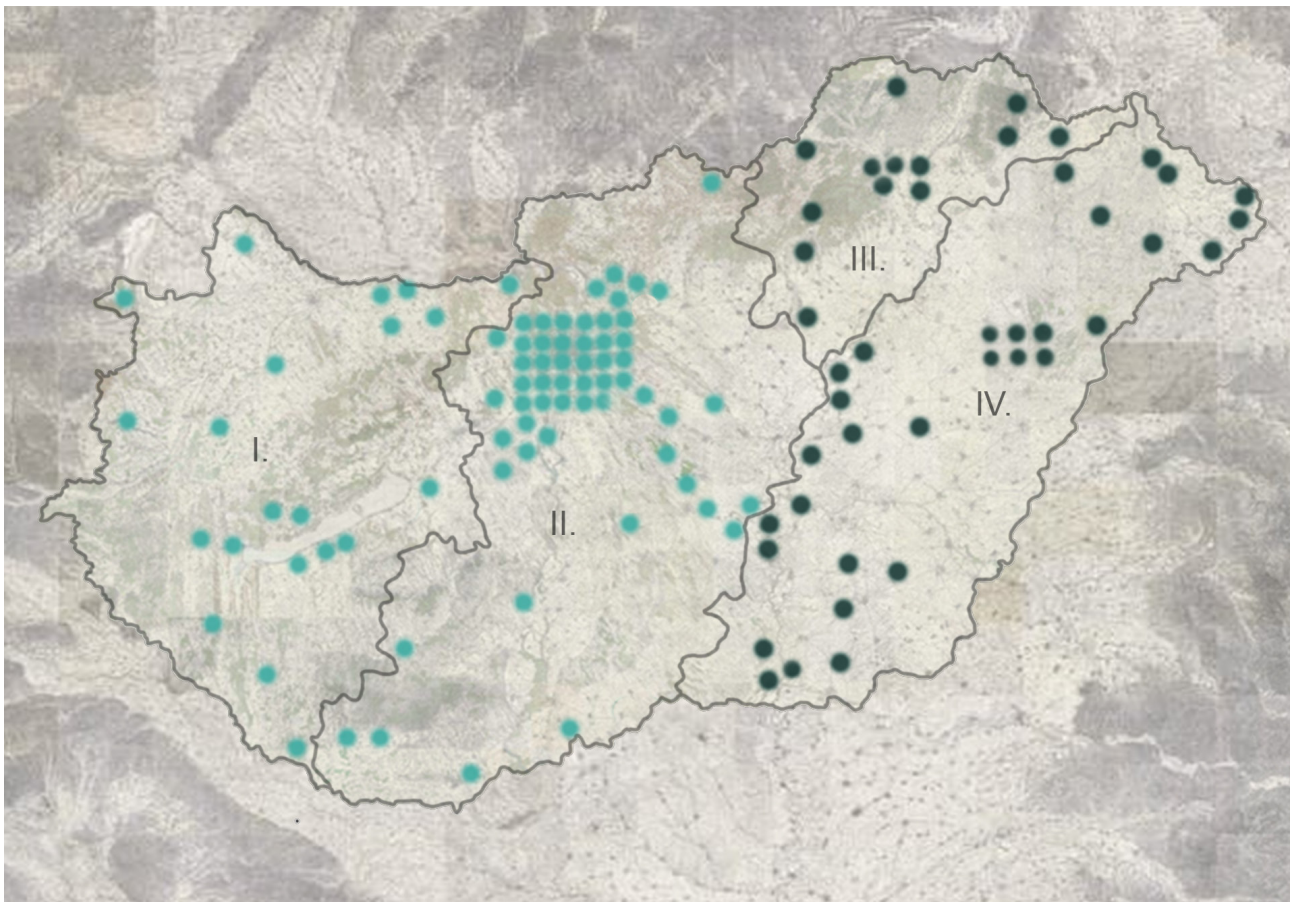

02 Vizsgált emlékek területi elhelyezkedése: I. Dunántúl egyházkerület, II. Dunamelléke egyházkerület, III. Tiszáninnen egyházkerület, IV. Tiszántúl egyházkerület.

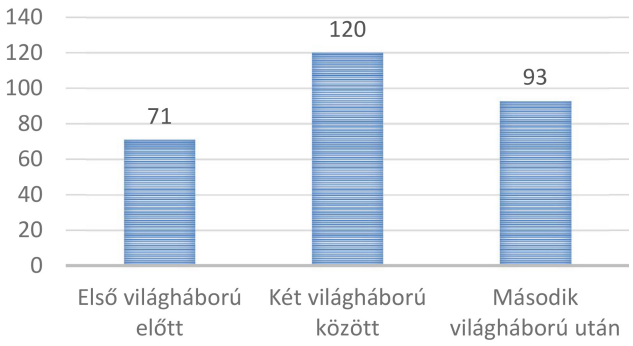

03 Vizsgált emlékek korszak szerinti eloszlása.

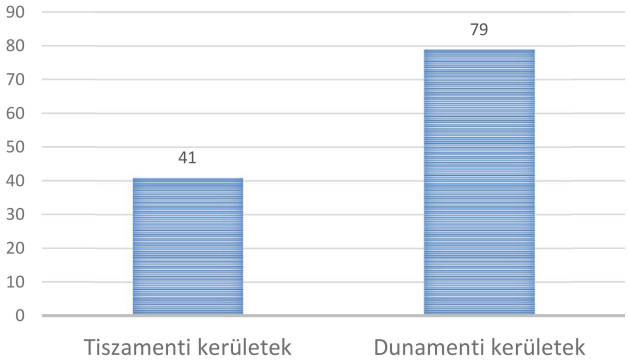

04 Vizsgált emlékek régió szerinti eloszlása.

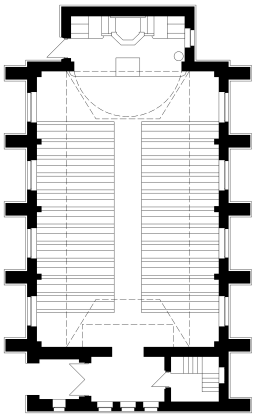

05–06 Vál, belső és alaprajz.

3. TÉRALAKÍTÁS, TÉRSZERVEZÉS

3.1 Alaprajzi csoportosítás

A református igényeknek megfelelő térszervezés tendenciáinak feltárását jelentősen elősegíti egy alaprajzi tipológiai csoportosítás felállítása. Helyszíni vizsgálataink és felméréseink által az emlékanyagot pontosabban megismerve, tapasztalataink alapján alakítottuk ki az alaprajzi tipologizálást.[12] A kutatás országossá tételével az alaprajzi csoportok kibővültek további emlékekkel és ezzel teljessé váltak az ország vizsgált időszakára vonatkoztatva. Összesen öt nagy és több alcsoportra osztottuk a vizsgált épületeket:

- Teremtemplom
  – Hossztengelyes térformálás tengelyben lévő toronnyal
  – Hossztengelyes térformálás, aszimmetrikus toronnyal
  – Hossztengelyes térformálás torony nélkül
  – Hossztengelyes-kereszttengelyes térformálás
  – Kereszttengelyes térformálás
- Kereszthajós templom
- Saroktemplom
- Legyező szerű alaprajz
- Poligon alaprajz

A hossztengelyes térszervezésű irányt a teremtemplomok kereszttengely nélküli emlékei képviselik (5–6. ábra). A centralizáló térszervezés irányába mutató kategóriákba sorolandók a hossztengelyes-kereszttengelyes, a kereszttengelyes térszervezésű (7–8. ábra), a kereszthajóval ellátott, a sarok, legyező illetve poligon alaprajzú (9–10. ábra) templomok, hiszen már a hossztengelyes-kereszttengelyes térformálásnál változás történik a megszokott hosszanti tendenciákhoz képest.

A saroktemplom, a legyező alakú és a szabályos poligonális alaprajzi forma eseteiben jól érzékelhető a centralizálási törekvés, mely a református templomtér létrehozásának célja.

Csoportosításunk sorrendje mutatja, hogy hogyan próbált a református hagyomány-teremtési törekvés eljutni a katolikus hatású hossztengelyes térszervezéstől egy saját igényeinek megfelelő alaprajzi kialakítás felé. (11–14. ábra)

12 Gál, Szabolcs – Hevér, Dominika: *‚Az Úr asztala köré gyűlvén' Tiszáninnen és Tiszántúl két világháború között épült református templomai – Esettanulmány a református liturgikus tér 20. századi közösségi térszemléletének változásairól.* BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék TDK 2016.

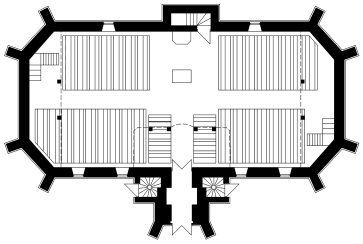

07–08 Magosliget, belső és alaprajz.

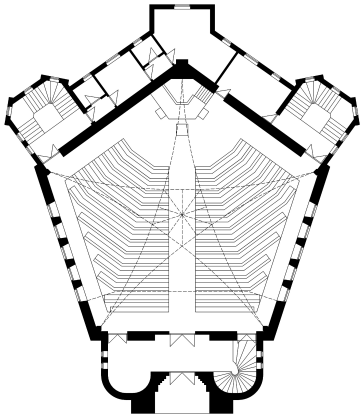

09–10 Szeged-Honvéd tér, belső és alaprajz.

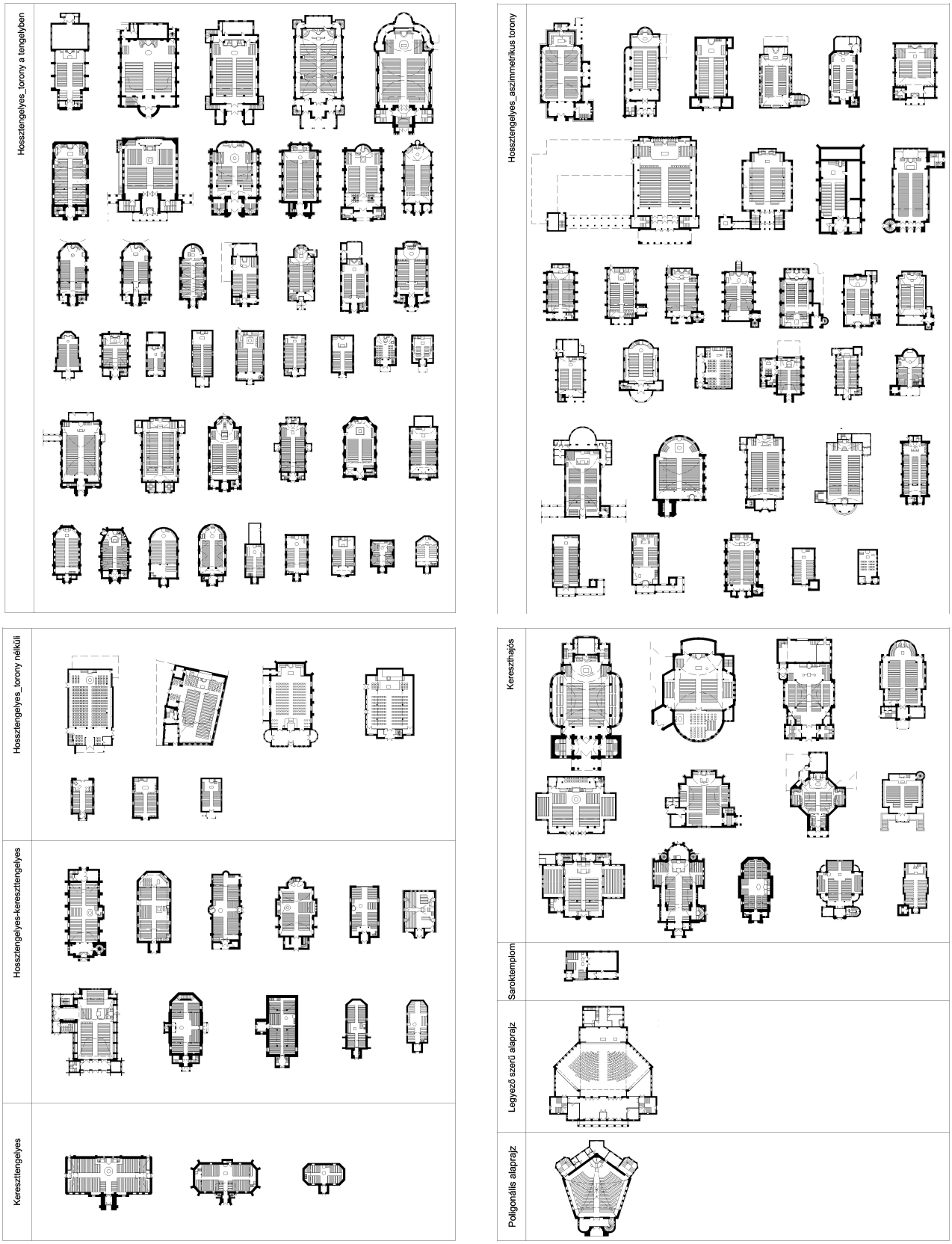

11–14 Vizsgált emlékek térformálási tendenciáinak tipologizálása I., II., III., IV.

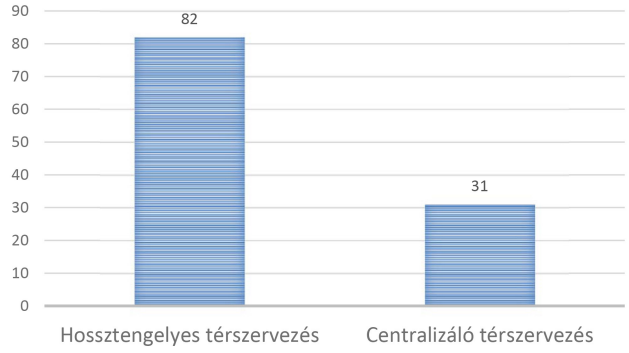

15 Vizsgált emlékek térformálási eloszlása országosan.

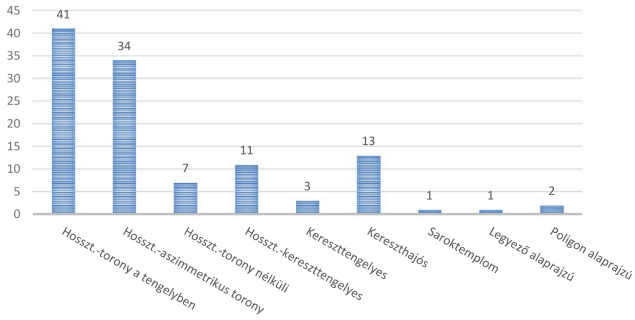

16 Vizsgált emlékek térformálási eloszlása kategóriánként országosan.

3.2 Alaprajzi csoportok eloszlása

A templomok kategóriánkénti eloszlását vizsgálva beigazolódni látszik sejtésünk, hogy a század elején megjelenő identitásvágy hatására a református templomtípusnak leginkább megfelelő centralizáló térszervezés terjedni kezd. Azonban korántsem került túlsúlyba a hossztengelyes térszervezéssel szemben, arányában meglehetősen kevés centralizáló emlékkel találkoztunk. Elmondható, hogy továbbra is erősen jelen van a katolikus hosszházas hagyomány, úgy tűnik nehéznek bizonyult elszakadni az évszázadok alatt megszokott formáktól. Országosan 31 centralizáló és 82 hossztengelyes térszervezésű templom épült (15. ábra). A Debrecen szellemi és földrajzi közelségében lévő Tiszáninnen és Tiszántúl egyházkerületek területén ez a szám 16 és 25 volt. Azonban távolodva a reformátusság központjától, a másik két kerület templomait is megvizsgálva (72-ből csupán 15 centralizáló emlék), az országos arány még inkább eltolódott a hossztengelyes térszervezés felé. Budapesten a centrális szervezés megjelenése megegyezik az országos aránnyal.[13]

Az alaprajzi forma szerint vizsgálva az eloszlást, még szembetűnőbb a különbség. Az országban 96 teremtemplom, és 17 kereszthajós illetve egyedi formálású templom található.

A Tiszáninnen, Tiszántúl területeken ezen vizsgálat szerint is nagyobb az arány, mint a másik két kerületben, azonban a legmagasabb Budapesten, ahol 6 kereszthajós kialakítás is látható.

Legnagyobb mértékben a teremtemplomok csoportjába tartozó hossztengelyes tengelyben lévő toronnyal és aszimmetrikus toronnyal rendelkező emlékek száma nőtt. Újabb két különálló tornyos megoldással találkoztunk, valamint a hossztengelyes térformálás torony nélküli csoport tagjai 7 példával gazdagították az emlékanyagot. A hossztengelyes-kereszttengelyes szervezésű típus megduplázódott a másik két egyházkerület bevonásával, bár összesen ez 6 templomot jelent, azonban tisztán kereszttengelyes típussal nem bővült az emlékanyag, összesen csupán 3 található az országban. A kereszthajósok száma megnőtt 8-cal, melyből 6 Budapesten épült. Szintén nem gyarapodott a saroktemplom és a legyező alaprajzi formájú csoport. A poligon típus egy a belső terében szabályos hatszög alakú, kívülről lecsapott sarkú háromszög formálású példával bővült. (16. ábra)

13 Érdemes megfigyelni a L.C. Sturm féle alaprajzok adaptációit a korszak magyar templomépítészetében. Sturm, Leonhard C*hristoph: Architektonisches Bedencken von Protestantischer Kleinen Kirchen Figur und Einrichtung*. 1712.; Sturm, Leonhard Christoph: *Vollständige Anweisung alle Arten von Kirchenwohl anzugeben*. Augsburg 1718.

4. SZINTETIZÁLÓ FELVETÉSEK

4.1 Urbanizációs folyamatok

A történelmi és társadalmi változások miatt bekövetkező urbanizációs folyamatok jelentős hatást gyakoroltak a templomépítkezésekre.

Budapest népessége a Trianon utáni bevándorlási folyamatoknak köszönhetően növekedett a két világháború között. A trianoni békeszerződés után az elcsatolt területekről legfőképp a fővárosba nagy számban érkeztek az értelmiségi réteg képviselői, de a bevándorlók nagy részét a vidéki városok és falvak szegényebb rétegei tették ki. Egy más irányú népességmozgás is kialakult: Budapest belső területeiről sokan települtek ki a fővárossal szinte már összeépült peremterületekre illetve kertvárosokba. Az említett külterületek benépesedése a szegényebb rétegek számára kedvezőbb életfeltételeknek valamint a vidékies jellegnek, zöld környezetnek és nem utolsó sorban az olcsóbb életlehetőségnek volt köszönhető.[14]

A bevándorolt népességgel együtt Budapestre sok református települt be, új közösségek jöttek létre. Összesen 27 templom épült Nagy-Budapest területén, melyből 18 a peremövezetekben, és mindössze ennek a fele, azaz 9 az akkori Budapest kerületeiben. Megfigyelhető, hogy Budán csupán 5 templomot építettek, szemben a Pesten épült 22 emlékkel (17–18. ábra). Erre magyarázatot ad a leírt bevándorlási mozgás, mely a peremterületeket részesítette előnyben, valamint az, hogy a budai rész a módosabb, ennél fogva kisebb létszámú rétegnek volt elérhető.

A főváros mellett érdemes megvizsgálni, hogy a nagyvárosokban miért indult meg az építkezés. Összességében elmondható, hogy az országhatárok közelébe eső nagyvárosoknak szintén az 1920-as területelcsatolások eredményeként beköltöző népesség növekedése miatt volt szükség újabb épületekre. Szombathelyen és Sopronban egy-egy templom épült, Szegeden kettő, Debrecenben 6 (19–20. ábra). Miskolc gyarapodásához más okok is hozzájárultak. A második világháborúra való felkészülés miatt a város az ország legfontosabb nehézipari központjává vált, így nagymértékben megnövekedett az ipari lakosság. Szintén a város telepein, Martintelepen és Diósgyőrvasgyáron volt szükség újabb építkezésekre. Kivételt képez a tetemvári deszkatemplom, ami az előtte tűzvészben elpusztult templom helyén épült.

A Balaton környékén szintén fellendült az templomépítések száma. Az I. világháború után elvesztett tengerparti üdülőhelyek hiányában felértékelődött a magyar tenger, és egyre többen keresték fel rekreáció céljából. A gyülekezetek történeti forrásaiból kiderül, hogy nagyszámban nyaraltak reformátusok a településeken. Közösséggé szerveződtek, és kezdetben villaépületekben, iskolákban tartották az istentiszteleteket, míg sor kerülhetett templom építésére.[15]

4.2 A templomépületek alaprajz - földrajzi eloszlásának vizsgálata

Az urbanizációs folyamatok vizsgálata után érdemes összefüggéseket keresni az emlékanyag földrajzi eloszlása mentén, megnézni, hogy az egyes típusok hol és ott milyen arányban jelennek meg az egész ország területére vonatkoztatva.

A teremtemplomokról továbbra is elmondható, hogy szétszóródva jelennek meg az ország területén, azonban a típuson belüli alcsoportok megjelenésében megfigyelhetőek csoportosulások. A tisztán hosztengelyes térszervezésű csoport képviselői az ország szinte teljes területén jelen vannak, azonban a peremrészeken kevés található meg, inkább az ország belseje felé koncentrálódnak. A hosztengelyes-keresztengelyes térszervezésű templomok Budapest környékén valamint az ország északkelti részén csoportosulnak. A tisztán keresztengelyes csoport 3 példája egyértelműen az ország keleti részén figyelhető meg, ráadásul az országhatár közvetlen közelében épültek. Elgondolkodtató, hogy vajon az országon átívelő régiókhoz tartozhat-e ez az irány. Elmondható, hogy a kereszthajóval ellátott templomok főképp a nagy és jelentősebb városokban jelennek meg: Debrecenben, Miskolcon, Sopronban, Pápán egy-egy, míg Budapesten hat emlék. Ennek természetes oka lehet a magasabb építészeti felkészültséget igénylő tér- és szerkezetformálási háttér igénye. Egy példa található egy méretében kis településen, Besenyődön is. Tiszagyenda és Tisztaberek temploma a típus határán található, hiszen nem jelenik meg a megszokott értelemben vett kereszthajó, csupán annak kezdeményei láthatóak a templomon.

14 Lackó, Miklós: A két világháború között. *Budapesti Negyed* [Internet]. 1998. 20-21.sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00016/lacko.htm> [Megnézve: 2017.10.22.]

15 Sipos, Péter: Élet a Balatonnál a két világháború között. *História* [Internet]. 1999. 056. sz. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/99-056/ch25.html> [Megnézve: 2017.10.22.]

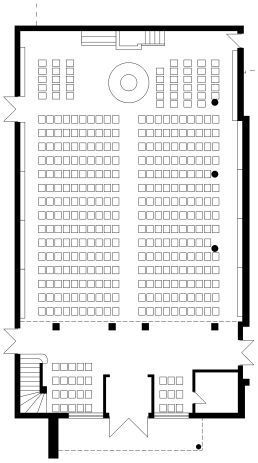

17–18 Budapest-Pasarét, belső és alaprajz.

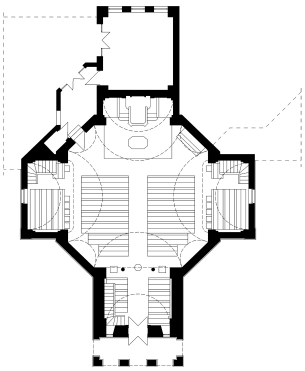

19–20 Sopron, belső és alaprajz.

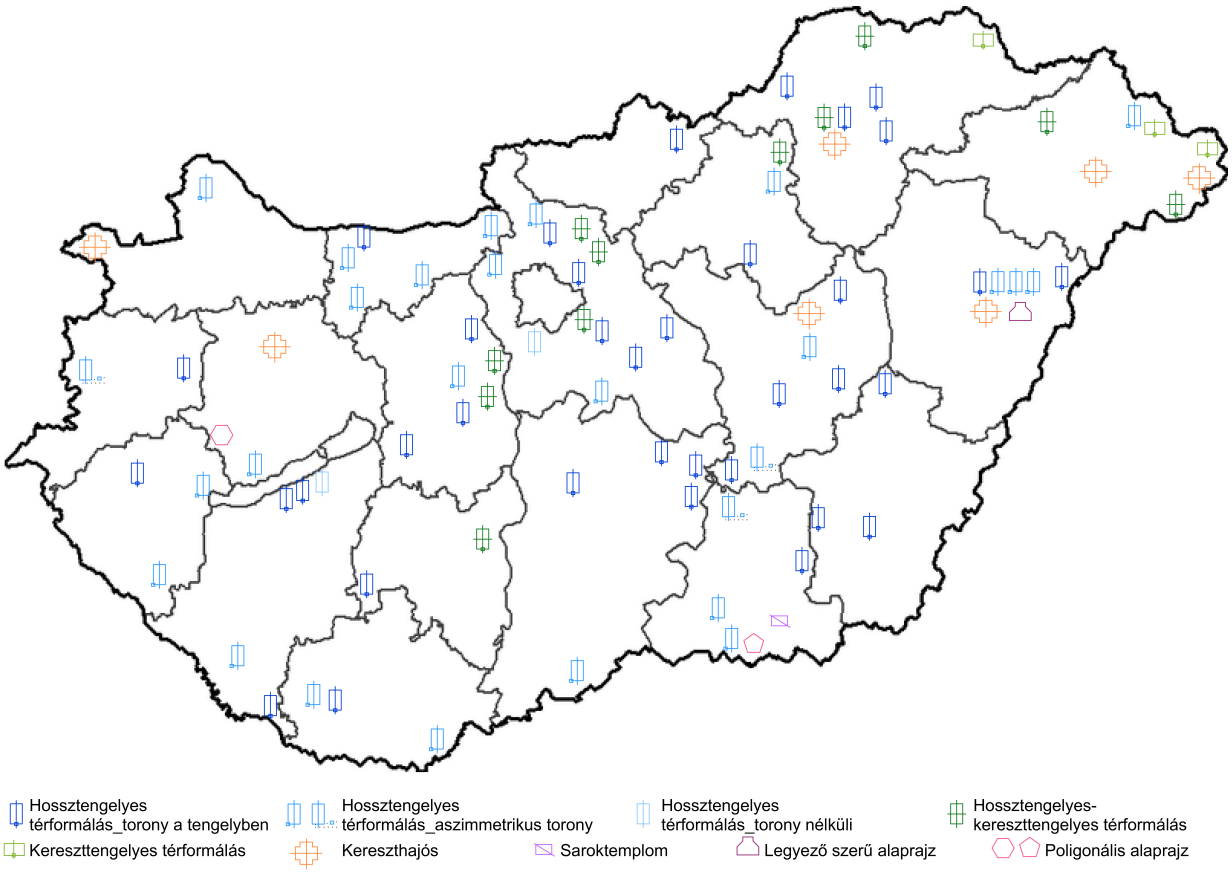

21 Vizsgált emlékek elhelyezkedése országosan térformálási tipologizálás szerint.

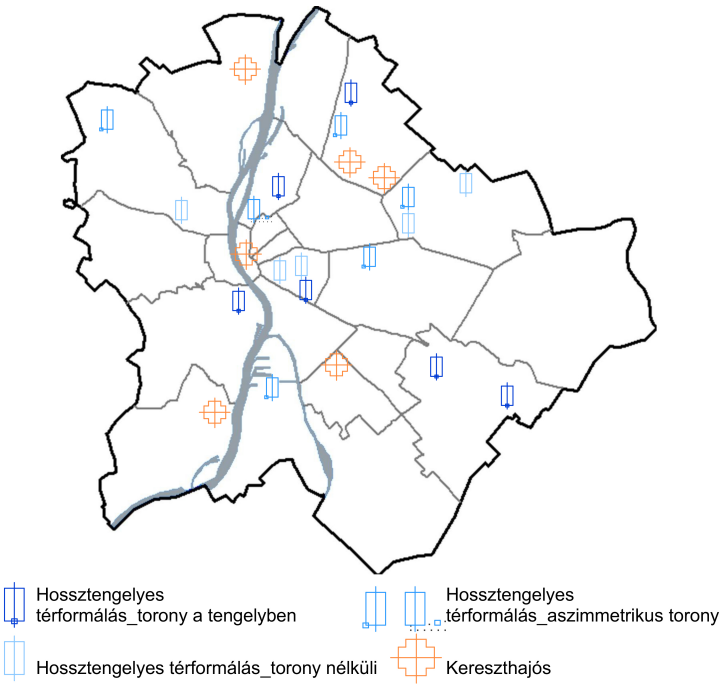

22 Vizsgált emlékek elhelyezkedése Budapesten térformálási tipologizálás szerint.

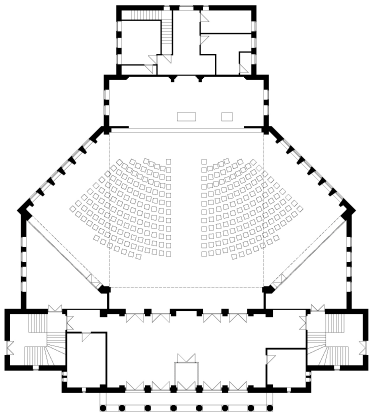

23–24 Debrecen-Egyetemi templom, belső és alaprajz.

Az egyedi megjelenésű templomok a Tiszáninnen és a Tiszántúl egyházkerületek területére koncentrálódnak, hiszen összesen egy, Sümeg temploma képviseli a másik két egyházkerület egyedi csoportját (21. ábra).

Budapest területét vizsgálva a teremtemplomok általánosságban mindenhol jelen vannak. A torony nélküli csoportjuk aránya magas, az országos 7 épületből 5 itt található. Érdekes jelenség, hogy a teremtemplomok kereszttengelyes típusaiból egy emlék sem épült a főváros területén, a kereszthajós templomok aránya viszont itt a legnagyobb, az országos szám mintegy fele itt figyelhető meg (22. ábra).

5. KONKLÚZIÓ

A további két egyházkerület bevonásával továbbra is fennáll az előző kutatás megállapítása, hogy a kronológiai elemzés alapján nem figyelhető egyenes vonalú fejlődés alaprajzi formálásban.

Összességében megállapítható, hogy az előző kutatás eredménye a teljes ország elemzése alapján megerősödött, hiszen a feltételezésekkel ellentétben nem változtak a tendenciák a két világháború között abban az értelemben, hogy az önálló református templomtípus megteremtésére való törekvés ellenére megmarad a római katolikus templomépítészetből örökölt hosszházas hagyomány. A magyarországi reformátusság központjának tekinthető Debrecen közelében, Budapesten és környékén még tapasztalható sokszínűség a templomok térformálása terén, ezzel szemben a Dunántúlon már a hosszházas alaprajzi szervezés dominál. A hazai református templomépítészet mélyebb megértésére és megismerésére indokolt további interdiszciplináris kérdésköröket vizsgálni, kifejezetten szociológiai-antropológiai háttérre vonatkoztatva. Felmerült egyes példák külföldi emlékekkel történő összehasonlítása, formaalkotásuk alapján kapcsolatok felvetése, melyhez szükséges az emlékek megvalósításában szerepet játszó körülmények pontos ismerete. A külföldi példák vizsgálatának irányába történő elmozdulás nemzetközi platformra helyezhetné a tanulmányt, melyhez elengedhetetlen a kutatás további folytatása.

A Tiszáninnen és Tiszántúl egyházkerületek református templomait feldolgozó építészettörténeti kutatási anyagrészt a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 2016 novemberében megrendezett Tudományos Diákköri Konferenciára készítettük, ahol 2. helyezést értünk el. Részt vettünk 2017 áprilisában az Országos Tudományos Diákköri Konferencián Dunaújvárosban, ahol 1. díjazottak lettünk. Ezt követően az országossá fejlesztett, a további két, a Dunántúl és a Dunamelléke egyházkerületekre is kiterjesztett kutatás eredménye a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 2017 novemberében megrendezett Tudományos Diákköri Konferencián került bemutatásra, mely 1. díjat nyert.

„ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült”

BIBLIOGRÁFIA

Baku, Eszter: Tradition and Liturgy: Centralising Tendencies of Lutheran Church Architecture in Hungary during the Interwar Period. *Periodica Polytechnica Architecture* Vol.44. (2013) No.1. 1-8.

Baku, Eszter: Theory and Practice: Protestant Church Architecture between the Two World Wars (Elmélet és gyakorlat: Protestáns templomépítészet a két világháború között). *Architectura Hungariae* Vol.15. (2016) No.3. 133-146.

Baku, Eszter – Urbán, Erzsébet – Vukoszávlyev, Zorán: Protestant space-continuity: Architectural–Structural–Liturgical Coherences of the Hungarian Protestant Church Architecture in the 20th Century. *Actas del Congreso Internacional de Arquitectura Contemporánea* Vol.V. (2017) 122-131.

Csikesz, Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei.* (Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem 1933-1934. tanéve évkönyvéből) Debrecen 1935.

Distel, Walter: *Protestantischer Kircenbau seit 1900 in Deutschland.* Orell Füssli Verlag, Zürich 1933.

Gál, Szabolcs – Hevér, Dominika: *‚Az Úr asztala köré gyűlvén' Tiszáninnen és Tiszántúl két világháború között épült református templomai – Esettanulmány a református liturgikus tér 20. századi közösségi térszemléletének változásairól.* BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék TDK 2016.

Gál, Szabolcs – Hevér, Dominika – Baku, Eszter – Vukoszávlyev, Zorán: ‚Az Úr asztala köré gyűlvén' Tiszáninnen és Tiszántúl két világháború között épült református templomai. *EPKO* Vol. XXI. (2017) 58-62.

Gál-Hevér, Dominika: *'Közösségben az Úr asztalánál' Református templomok építészete a két világháború közötti Magyarországon.* BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék TDK 2017.

Lackó, Miklós: A két világháború között. *Budapesti Negyed* [Internet]. 1998. 20-21.sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00016/lacko.htm> [Megnézve: 2017.10.22.]

Lőrincz, Zoltán: *„Ne hagyjátok a templomot „*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest 2000.

Medgyaszay, István: Templomstílusok. in: *'Magyar református templomok'* (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest 1942.

Pándy, Tamás: *100 éves falu a városban - Pestszentimre.* Dr. Széky Endre Pestszentimre Tört. Társ. 1998. 195-198.

Pecz, Samu: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest 1888.

Ravasz, László: A református templom. In: *'Magyar református templomok'* (ed. Kováts, J. I.), Athenaeum, Budapest 1942.

Róka, Enikő: Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány. *Ars Hungarica* Vol.XXIV. (1996) No.2. 117-175.

Schulek, János: Kísérletek új református templomstílus megteremtésére. in: *'Magyar református templomok'* (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest 1942.

Sipos, Péter: Élet a Balatonnál a két világháború között. *História* [Internet]. 1999. 056. sz. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/99-056/ch25.html> [Megnézve: 2017.10.22.]

Sturm, Leonhard C*hristoph: Architektonisches Bedencken von Protestantischer Kleinen Kirchen Figur und Einrichtung*. 1712.

Sturm, Leonhard Christoph: *Vollständige Anweisung alle Arten von Kirchenwohl anzugeben*. Augsburg 1718.

Várady, József: *Református templomaink.* Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc 1987.

Várady, József: *Dunamellék református templomai 1. rész.* A Délpesti Egyházmegye. Diósgyőr 1993.

Várady, József: *Dunamellék református templomai 2. rész.* A Vértesaljai Egyházmegye. Diósgyőr 1994.

Várady, József: *Dunántúl református templomai 1. rész.* A Mezőföldi Egyházmegye. Diósgyőr 2000.

Várady, József: *Dunántúl református templomai 2. rész.* A Tatai Egyházmegye. Diósgyőr 2001.

Várady, József: *Dunántúl református templomai 3. rész.* A Pápai Egyházmegye. Diósgyőr 2001.

Várady, József: *Tiszáninnen református templomai.* Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc 1989.

Várady, József: *Tiszántúl református templomai I.* Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc 1991.

Várady, József: *Tiszántúl református templomai II*. Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc 1991.

Vukoszávlyev, Zorán - Urbán, Erzsébet – Danielisz, Dóra – Baku, Eszter: Formakövetés vagy -újítás? Hazai református templomépítészetünk a századfordulótól a rendszerváltásig. *Utóirat* Vol. XVII. (2017) No.93. 60-65.

Vukoszávlyev, Zorán*:* A 20. század hazai református templomépítészetének tendenciái: Egy tipológiai rendszer alapvetései. *Architectura Hungariae* Vol. 5. (2016) No.3. 157-170.

ÁBRÁK FORRÁSA

01–24 Fotó, rajz, diagram, térkép, táblázat: Gál-Hevér Dominika, Gál Szabolcs

GÁL-HEVÉR DOMINIKA

Ötödéves építészhallgató a BME Építészmérnöki Karon. Kutatási területe a két világháború közötti hazai református templomépítészet. Tudományos diákköri kutatás keretein belül e témának megadta az alaprajzi tipológiai csoportosítását, valamint vizsgálta a térszervezés, az építészettörténeti stílusok és a területi elhelyezkedés összefüggéseit.
E-mail: heverdomi@gmail.com

GÁL SZABOLCS

Abszolvált építész a BME Építészmérnöki Karon. Kutatási területe a két világháború közötti hazai református templomépítészet. Tudományos diákköri kutatás keretein belül e témának megadta az alaprajzi tipológiai csoportosítását, valamint vizsgálta a térszervezés, az építészettörténeti stílusok és a területi elhelyezkedés összefüggéseit.
E-mail: gal.szabolcs.90@gmail.com

ABSTRACT

In community at the Lord's table –
Calvinist church architecture in Hungary between the two world wars

The two most important elements of protestant worship are the Word teaching and the liturgic Lord's supper. Furniture that serves these elements, substantially affects the shape, the forming and the arrangement of the church. The current research focuses on the Hungarian Calvinist church architecture of the period between the two World Wars, which has not discovered yet. Last year, we compiled a comparative analysis of about half a century of churches in the Tiszáninnen and Tiszántúl districts, which was based on on-site documentation and source processing. The spatial expansion of the research makes our preliminary findings more precise and complete, and now we can deduce our perceptions with the involvement of the Dunántúl and Dunamelléke. According to our hypothesis, by analysing the buildings belonging to the mentioned period and area, a space forming typology can made with discovering the correspondence which shows the changing of idea of Calvinist church space in a well-defined time period in the country.
Keywords: Calvinist church · Hungary · mid-war period · space organisation